

Inge Eidsvåg

Kristian Schjelderup og drømmen om Nansenskolen Kåseri ved avdukingen av byster, 28. 11. 2018.

Enn om det ikke er noen Gud?

En vårdag i året 1904, da Kristian Schjelderup var ti år gammel, lekte han ute på jordene ved Oddernes kirke i Kristiansand, der hans far var prest. Plutselig slo tanken ned i ham: Enn om det ikke er noen Gud? Enn om de vakre fortellingene om Jesus bare er eventyr?

Slik ble en tvil for første gang sådd i ham; en tvil som kom til å prege både hans personlighet og hans livssyn. Hvor kunne han finne sannheten om livet og døden? I religionene eller naturvitenskapen? Og i tilfelle religionene ó hvilken religion?

Fra krigsbegeistring til pasifisme

Syv år senere skrev den 17 år gamle gymnasiasten Kristian Schjelderup en artikkel i Kristiansand Katedralskoles skoleavis *Liber Criticus* under overskriften "Fredstanken - en ond drøm". Der priste han krigens rensende virkninger. Den var offervillighetens, hardførhetens og motets skole, hevdet han.

Hans ett år yngre bror, Harald, rykket ut og karakteriserte Kristians innlegg som "en parodi på alle krigsgale individers forsvar for krigen". Kristian svarte, og Harald slo tilbake. Temperaturen var høy. Debattlysten var velutviklet, og brødrene beskyldte hverandre for selvmotsigelser og innskrenkethet.

Tjue år senere, sommeren 1931, står Kristian Schjelderup, nå med doktorgrad i teologi, på prekestolen i Vågan kirke i Lofoten og taler ved en fredsgudstjeneste. Han sier bl.a.:

Klart og tydelig må det lyde fra kirkens prekestoler: All krig er mot Guds vilje, mot Kristi forkynnelse; all deltakelse i krig er brudd på kjærlighetens lov!

Hva hadde skjedd med den krigsbegeistrede gymnasiasten? To ting: Schjelderup hadde reist omkring i det krigsherjete Tyskland, besøkt lasaretter og snakket med fanger. Hans romantiske idyllisering av vold var blitt erstattet med en dyp avsky for krigens nådeløse brutalitet.

Dessuten hadde han lært om Mahatma Gandhis idéer og arbeid. Det skulle komme til å prege hans holdning til vold resten av livet.

I januar 1922 hadde Kristian Schjelderup reist til Østen. Han var på intens leting etter et religiøst fundament, som han kunne bygge sitt liv på. En sannhet som kunne tåle trykket fra vitenskapene og den moderne tvil. Det var ikke gitt at

det var i kristendommen sannheten var å finne. «Jeg dro ut i verden for å lære de andre religioner å kjenne innenfra,» sa han senere. Før avreisen fortalte han til Aftenposten at han også hadde tenkt å oppsøke Mahatma Gandhi.

Schjelderup ble borte i ett år, og han oppsummerte det religiøse utbyttet av turen slik: «Jeg kom tilbake fra reisen i religionens verden like tvilende som da jeg dro ut. Men med en voksende erkjennelse av at skulle jeg noen gang virkelig finne veien inn i Guds verden, måtte det bli i den religion som er vår religion, kristendommen.» Et eksempel på at omveier ofte er nødvendig for å finne veien heim igjen.

Møtet med Gandhi ble det ikke noe av. I mars 1922 var han blitt dømt til seks års fengsel. Schjelderup kom ikke nærmere sitt store forbilde enn foran fengselsporten i Pune. Men til tross for at han ikke møtte Gandhi personlig, erfarte han likevel hans sterke innflytelse. I boka *Der mennesker blir guder* (1923), som Schjelderup utga etter hjemkomsten, skriver han:

Hvor jeg kommer, i basarer eller klostre, i rikmanns eller fattigmanns hjem ó overalt møter jeg hans (Gandhis) rene edle ansikt. En fattig skolelærer i Himalaya sier at han er det beste mennesket som har levd. En annen avbryter ham og sier at Gandhi er mer enn et menneske: Det er Gud selv som har besøkt oss.

Kristian Schjelderup ble den som presenterte Gandhi i Norge. Det skjedde gjennom foredrag og artikler. «Han forkynner ikke bergprekenens lære i kirkene. Han går ut og realiserer den blant menneskene,» skriver Schjelderup begeistret. Og flere steder sammenligner han Gandhi med Jesus.

To venners drøm og dåd

Så går det noen år. Kristian Schjelderup arbeider som universitetsstipendiat i systematisk teologi, men blir fra 1930 knyttet til Chr. Michelsens Institutt i Bergen som forsker i religionspsykologi. Da hadde han allerede rukket å gjøre seg landskjent og forkjettet med boka *Hvem Jesus var og hvad kirken har gjort ham til* (1924). Der hadde teologen Schjelderup blant annet skrevet at Jesus «var et menneske som oss, og er nå død og borte som så mange andre». Dette var mer enn nok til at han i 1928 ble kontant avvist, selv om han var eneste søker til stillingen som sogneprest på Værøy og Røst.

Så kom året 1936. Stalin satt ved makten i Sovjetunionen, Hitler i Tyskland, Mussolini i Italia. Schjelderup forteller selv:

Jeg ser for meg en liten enkel hybel i Paris. Det var der ó en påskedag i midten av tredveårene, under det knugende trykk av den truende verdenskatastrofen som vi så nærme seg ó at tanken om å reise Nansenskolen for første gang grep Anders Wyller og meg. Det kom ó om jeg tør driste meg til å bruke et slikt uttrykk ó plutselig som noe av et kall

til oss: å gå sammen om å stifte et humanistisk akademi til vern om humanitetens idé i en krisetid. (í) Vi hadde bare vår tro å bygge på, troen på at bak alle forskjeller menneskene imellom finnes et fellesskap av fundamental karakter, og at livets verdi økes nettopp ved at forskjelligartede mennesker kan gå sammen..

(Tale ved Nansenskolens 25-års jubileum, den 14. mai 1963.)

I Oppropet for Nansenskolens Venner året etter (1937), understreket de at meningen var at skolen skulle "få betydning i kampen mot voldsmentalitet, rasefordom og intoleranse". Det måtte være "en hovedsak for lærerne å hevde tankens og ordets frihet og verdien av rettsstaten".

Derved var kjernen i Nansenskolens program formulert, et program som i hovedsak har vært uforandret til i dag - og som bygger på de fem pillarene: *Kjærlighet til nesten. Respekt for mennesket. Troskap mot sannheten. Frihet under ansvar. Vern om det frie folkestyre.*

Kristian Schjelderup og Anders Wyller var begge kristne, men de valgte å bruke agnostikeren Fridtjof Nansens navn til den skolen de grunnla. De hadde også vært inne på å bruke Wergelands navn, men møtet med Nansen i Studentersamfunnet i 1925 hadde gjort et uutslettelig inntrykk på dem begge. Å bruke hans navn på skolen understreket dessuten at det ikke er begrunnelsen, men virkeliggjørelsen av humanismen som er viktig. Og at humanismen ikke er et livssyn, men en *livsholdning*. En livsholdning der mennesker kan finne sammen på tvers av forskjeller i religion og livssyn, og der forsvaret av menneskeverd og menneskerettigheter er det sentrale.

Etter to års iherdig arbeid med å samle støtte, kunne Nansenskolens råd konstitueres den 23. februar 1938. Deretter reiste Schjelderup og Wyller landet rundt og snakket om Nansenskolens. Sammen med seg hadde de den nytilsatte magister i litteratur, Henriette Haagaas, senere Bie Lorentsen, som kom til å bety veldig mye for Nansenskolens det første skoleåret. De tre utarbeidet også studiebreve om emner som *öHva er humanismeö, öHva bestemmer et menneskes karakter?ö, öFem store kvinneskikkelserö og öHva er demokrati?ö* Mer enn 200 studiesirkler over hele landet kom i gang. Nansenskolens begynte altså lenge før denne skolebygningen ble tatt i bruk.

Det skjedde lørdag den 18. mars 1939. Da ble Nansenskolens bygninger innviet. Den europeiske katastrofen var nå under utvikling. Dette ble da også speilet i Anders Wyllers manende åpningstale, der han holdt fram bildet av det andre Europa:

Ingen hærførere har mange nok soldater til å viske ut de kjærlighetens fotspor den hellige Frans av Assisi satte på jorden. Det finnes ikke trommer og trompeter nok til å overdøve Descartes' stille setning: "Jeg tenker, altså er jeg." Ingen lovforordninger, ingen etsende vesker, ingen bålflamme kan få de ord til å forsvinne som gjennombever europeisk

kultur og som jeg nevner i riktig orden: Oraklets bud "Kjenn deg selv" - og Kristi bud "Glem deg selv". ... Dette er Europas annet bilde. Det er det Nansenskolen setter seg som mål å holde levende også for nordmennene.¹

Kristian Schjelderup understreket i sin tale at Nansenskolen var viet *ötil det forpliktende minne om Fridtjof Nansen ö han som en gang en hel verden lyttet til, fordi den merket at denne mannen selv hadde sprengt alle skillende grenser mellom mennesker og var nådd frem til å se mennesket både i greker og jøde, svart og hvit, både i venn og fiendeö.*

Veiene skilles

Det første skoleåret skulle bli dramatisk, både for grunnleggerne og de 37 elevene. Krigen rykket nærmere, og de to skoleledernes ulike syn på forsvarssaken skapte etter hvert en stadig vanskeligere situasjon.

I julehelgen 1939 skiltes deres veier. Kristian Schjelderup var pasifist og forble det gjennom hele livet. Han mente at kristendommen ga et absolutt påbud om å stikke sverdet i sliren. *öJeg foretrekker å bli skutt, uten først å ha skutt selv,ö sa han.*

Anders Wyller hadde også, kanskje under innflytelse av sin eldre venn, vært pasifist i sin ungdom. I et brev fra Paris ved juletider 1925 skrev han at hans forkynnelse ville være *öet skrik mot det som våpen heterö, og at han öikke skal bli trett av å undergrave forsvaret og håne og ødelegge den kristendom, som tåler, ja forlanger sliktö. Men utover på 1930-tallet kom han i tvil - og tvilen vokste til en overbevisning om at öfrihet, sannhet og kjærlighetö noen ganger også måtte verges med sverdet.*

Det var Sovjetunionens angrep på Finland 30. november 1939 som fikk Wyller til å fatte sin beslutning om fra nå av å engasjere seg helt og fullt for Finlands sak - og for Norges militære beredskap. Neste gang kunne det være vår tur.

Så skiltes deres veier. Anders Wyller reiste fra Nansenskolen for å vie seg oppgaven med å vekke det norske folk til en større forståelse for alvor i situasjonen *ö og hva det krevde av oss.* Schjelderup ble alene igjen som skolens leder.

De skiltes ikke som uvenner, men kunne ikke bli enige om *hvordan* de totalitære ideologienes voldsomt skulle møtes. "For meg *er* krig synd," innrømmet Anders Wyller, "men jeg trenger sverdet for å verge korset." For Kristian Schjelderup forble korset selve symbolet på ikkevold. Slik speilte Nansenskolen tilblivelse ikke bare de to grunnleggernes veivalg og dilemmaer, men også Norges og Europas.

Etter rådsmøtet i Oslo den 15. januar 1940, møttes de to vennene aldri igjen. Anders Wyller døde i Stockholm den 2. oktober 1940, bare 37 år gammel.

---

¹ Halvard Grude Forfang: *Nansenskolen historie*, bind I. Gyldendal Norsk Forlag, 1977.

Like før han døde (22. juli) skrev han et avskjedsbrev til vennen, Kristian Schjelderup. Der sier han blant annet:

Vi ville hatt meget å tale om hvis vi hadde kunnet se hinannen. Nå kan jeg bare takke deg for mer enn femten års vennskap og be Gud velsigne deg. Du skal tenke på meg uten smerte. Jeg vil bare være til glede for deg i minnet ó jeg har det ikke ondt ó og jeg kjenner fred.

Det tok fem lange år før Wyllers siste hilsen nådde fram til Kristian Schjelderup.

Han gjennomgikk høsten 1940 en religiøs krise, ble i 1942 arrestert og satt i 16 måneder som fange på Grini, der han fikk navnet "Grinibispen". Da krigen var over, vendte han ikke tilbake til Nansenskolen, men gikk i Kirkens tjeneste. Først som konstituert sogneprest i Lund ved Kristiansand, fra 1947 som biskop i Hamar bispedømme.

Den tyske okkupasjonen satte altså en brutal stopper for Schjelderups og Wyllers Nansenskole. Skolebygningen ble rekvirert av Wehrmacht, og i fem lange år sto tyske soldater vakt utenfor inngangen. Den institusjonen som var grunnlagt for å bekjempe alle totalitære ideologier, selv ble et offer for nazismen.

Men så endelig, den 9. mai 1945, rykket distriktsledelsen i Hjemmestyrkene (Distrikt 23) inn på Nansenskolen. Vi kom til «fredens hovedkvarter», skrev lederen, Wilhelm Molberg Nilssen, i sine erindringer. Han døde for noen uker siden, 103 år gammel.

Etter krigen

Siste søndag i 1945 holdt Kristian Schjelderup en radiogudstjeneste fra Kristiansand domkirke. Rettsoppgjøret var i gang, og saken mot Quisling skulle begynne om noen dager. Mange krevde dødsstraff og hevn. Andre tok saken i egne hender og skamklipte ötyskertøserö. Dagens tekst var hentet fra Bergprekenen:

I har hørt det er sagt: Du skal elske din neste og hate din fiende. Men jeg sier eder: Elsk eders fiender, velsign dem som forbanner eder, gjør vel mot dem som hater eder, og be for dem som forfølger eder ...

Schjelderup velger å gå rett inn i den aktuelle situasjonen: Et rettsoppgjør må vi ha, sier han, men vi må ikke la våre sinn forgiftes av hat og hevn. Han advarer mot ubarmhjertighet i forholdet til nazistenes barn og mot utrenskninger på arbeidsplassene. Og han tar avstand fra dødsstraff ó ösom om det ikke var drept mange nok i krigen ó som om det ikke er Gud alene som skulle bestemme over liv og dödö! Det vi nå trenger er *forsoning*, ikke hevn, var hans budskap til det norske folk.

25 dødsdommer ble eksekvert i Norge. Schjelderup anklaget kirken for at den ikke utvetydig tok avstand fra dette. «Å ville knuse de anti-humane makter med anti-humane midler, fører bare til at man selv omdannes til den man vil bekjempe,» sier han.

Nå burde jeg ha snakket om Schjelderups 17 år lange virke som biskop i Hamar, men det er det ikke tid til. Om hans oppgjør med kirkens helveteslære i 1953-54; om at han var en av «de tretten» som sto fram og stiftet «Kampanjen mot atomvåpen» i 1960, en kampanje som fikk stor betydning for vedtaket om at det ikke skulle stasjoneres atomvåpen på norsk jord i fredstid. Det er heller ikke tid til å snakke om at Kristian Schjelderup i mars 1961 ordinerte Ingrid Bjerkås til den første kvinnelige prest i den norske kirke.

Da han gikk av som biskop i Hamar i 1964, sa han at det største han hadde vært med på som biskop var å ordinere de to første kvinnelige prestene i Norge ó Ingrid Bjerkås og Agnes Wold.

«Mellom de fire verdenshav er vi alle brødre»

Kristian Schjelderup døde den 28. mars 1980, 86 år gammel. Han ble begravd ved Oddernes kirke, der hans far hadde vært sogneprest, men der han selv ikke fikk tale etter at han som pensjonist flyttet tilbake. Han var fremdeles for kontroversiell.

Kristian Schjelderups teologi var gjennomlyst av kjærlighetens evangelium. Han ville forene mennesker på tvers av landegrenser og trosskiller t. Et av hans kjæreste ordtak var det kinesiske: «Mellom de fire verdenshav er vi alle brødre.»

Det er en vakker visjon for et humanistisk akademi også i 2018.